

Branimir Banović

Centar za istraživanje migracija
i narodnosti, Zagreb

Primitljeno: 17. 12. 1984.

NACISTIČKA NJEMAČKA I RADNA SNAGA EVROPE

(Prilog poznavanju migracije radne snage
u razdoblju 1940 — 1945)

SAŽETAK

Svjesna činjenice da vlastitim privrednim potencijalom ne može dobiti rat, pored ostalog i zbog velikog nedostatka radne snage u to vrijeme, prijeko potrebne jačanju vojnih efektivna, nacistička je Njemačka tijekom čitavoga ratnog razdoblja plan-ski vršila zamjenu vlastite radne snage stranim radnicima. U te svrhe nacistički režim mobilizira i koristi se, uz neznatan broj dobrovoljno pridošlih stranih radnika, radnom snagom impozantne mase ratnih zarobljenika, deportiranih osoba i, manje-više, prisilno dovedenih mahom kvalificiranih industrijskih radnika iz okupiranih i satelitskih država Evrope. Međutim, dok su broj i uloga dobrovoljno pridošlih stranaca u ratnim naporima Trećeg Reicha bili zanemarljivi, rad prisilno mobilizirane radne snage, ratnih zarobljenika i dijela deportiranih osoba činio je tijekom rata jednu od značajnih pokretačkih poluga cjelokupne Njemačke privrede.

Kako bismo donekle ilustrirali veličinu strane radne snage navodimo da se Njemačka, od listopada 1940. do siječnja 1945, koristila besplatnim i gotovo robovskim radom 2 milijuna (prosječna brojka) ratnih zarobljenika.

Uz spomenute kategorije, prema veličini i značaju za njemačku ratnu privredu, posebno se ističe civilna, prisilno mobilizirana industrijska radna snaga s okupiranih područja Evrope. Bila je to kategorija od vitalne važnosti za ratne napore Trećeg Reicha, jer je u ratnom razdoblju činila i do 50% industrijske radne snage Njemačke.

Na osnovi navedenog može se zaključiti da je privreda nacističke Njemačke tijekom drugoga svjetskog rata dobrim dijelom počivala na prisilnoj migraciji evropske radne snage.

Treći Reich i migracija radne snage Evrope

»Mi smo danas u položaju da mobiliziramo radnu snagu čitave Evrope, a da ću ja to i učiniti, sigurno mi možete vjerovati ...« (Adolf Hitler, Reichstag, 1940).¹

Polazeći od citirane Hitlerove izjave, u progresivnoj mobilizaciji i prisilnoj migraciji strane radne snage razlikujemo nekoliko značajnih etapa koje odgovaraju i prate razvoj vojnih operacija nacističke Njemačke, prateći kvantitativno i njezine uspjehe, odnosno poraze.

¹ E. M. Kulischer: *The Displacement of Population in Europe*, International Labour Office, Series O — *Migration*, No 8, Montreal, 1943.

Početak rata (prva etapa) omogućio je Trećem Reichu pristup zaista ogromnim rezervama radne snage. Međutim, spomenutu fazu karakterizira i priličan gubitak u vojnim (ljudskim) efektivama, tako da uskoro dolazi do kompenzacije, tj. umjesto njemačke radne snage potrebne frontu, nacistički se režim koristi radom ratnih zarobljenika, dovodeći i prisilno mobiliziranu radnu snagu s okupiranog dijela Evrope. O kakvim je rezervama radne snage riječ najbolje govori podatak prema kojemu su okupirani teritoriji Evrope 40-ih godina raspolagali sa oko 38.100.000 industrijskih radnika.²

Pred sam početak drugoga svjetskog rata Njemačka je imala približno 24,5 milijuna stalno uposlenih radnika i službenika, ali unatoč navedenoj brojci već tada se osjećao nedostatak radne snage nastao mahom zbog izuzetno širokih mjera mobilizacije.³

Početkom rata situacija se još više pogoršala, jer je intenzitet opće mobilizacije direktno utjecao na kvantitetu zaposlene domaće radne snage, ma koliko se Njemačka trudila da ga zadrži na potrebnoj razini.

Napadom na Poljsku, Njemačka se prvi put domogla većeg kontingenta radne snage (tablica 1). Međutim, oko 80.000 ratnih zarobljenika nije ni približno moglo pokriti rastuće potrebe Njemačke u radnoj snazi.⁴ Okupator stoga pribjegava metodi direktne prinude te silom odvodi na rad u Njemačku oko 90.000 mahom kvalificiranih poljskih radnika.⁵

Siječnja 1944. u Njemačkoj je bilo uposleno oko 1.500.000⁶ poljskih radnika, što čini oko 4,3% cjelokupnog stanovništva Poljske prema popisu iz 1939.⁷ U odnosu na ukupan broj uposlene strane radne snage u Njemačkoj, na Poljsku otpada nešto preko 12%. Usporedba s brojem aktivnog stanovništva Poljske pokazala bi zacijelo realnije, ali ujedno i poraznije stanje nametnuto spomenutom mjerom nacističke ekonomske politike.

Razlog relativno malom broju poljskih i drugih ratnih zarobljenika (izuzetak u tom pogledu čini jedino SSSR), prema priloženoj tablici, formalne je prirode. Njemačka, naime, ratnim zarobljenicima daje status civilnih radnika, koristeći to u propagandne svrhe, jer međunarodno ratno pravo zabranjuje držanje ratnih zarobljenika poslije potpisivanja mirovnog ugovora. Ovo je, međutim, u konkretnom slučaju od sporednog značenja, jer Njemačka ionako s Poljskom nije potpisala mirovni ugovor. Važnije se u ovom slučaju podsjetiti da je Njemačka imala stvarno malu korist od rada ratnih zarobljenika. Takvu radnu snagu npr. teško je koristiti u industriji. Osim toga, prisilni rad veće mase ljudi na istom poslu prilično je nerentabilan; zato nacistički režim unutar mase zarobljenika prvenstveno bira i grupira ljude po zvanju, odnosno zanimanju, kako bi ih svrsishodnije koristio i lakše u manjim grupama nadzirao.

Akt o uvođenju obvezne radne službe i prisilni rad za Jevreje bila je jedna od prvih mjera nacističke administracije u okupiranim zemljama Evrope. Tim mjerama svi nezaposleni u dobi od 18 do 60 godina bili su podvrgnuti obvezi radne službe, a oni koji se nisu pokorili njemačkom zakonu o radu bili su deportirani u logore, najčešće omiljenom nacističkom metodom racije.⁸

² V. Nikša: Zaposlenje stranih radnika u Njemačkoj, *Ekonomist*, Zagreb, 1942, str. 128

³ Reichsarbeitsblatt, 25. VIII 1940, str. 405.

⁴ The mobilization of foreign labour by Germany, *International Labour Review*, br. 4, Montreal, 1944. The displacement of population in Europe, *International Labour Office*, br. 8, Montreal, 1943.

⁵ Ibidem.

⁶ Vidi priloženu tabelu!

⁷ Prema popisu stanovništva iz 1939. Poljska je imala 34 milijuna stanovnika (Geografija svijeta, Zagreb, 1956, str. 345).

Tablica 1. Strana radna snaga u Njemačkoj od listopada 1940. do siječnja 1945. godine (u tisućama)

TERITORIJ	Listopad 1940.	Travanj 1941.	Rujan 1941.	Ožujak 1942.	Kolovoz 1942.	Siječanj 1943.	Siječanj 1944.	Siječanj 1945.
Poljska: civilni radnici	340	873	1.007,6	1.000	1.100	1.300	1.400	851
ratni zarobljenici	—	80	80	80	77	56	56	60
Danska: civilni radnici	25	31	28,9	30	40	48	23	—
Norveška: civilni radnici	—	1,4	—	2	2	2	2	—
Nizozemska: civilni radnici	80—90	90	93	170	210	300	350	181,9
Belgija: civilni radnici	70	87	121,5	87	220	300	500	63
ratni zarobljenici	—	80	80	77	77	77	30	764
Francuska: civilni radnici	—	25	48,6	150	190	400	1.100	750
ratni zarobljenici	500	1.250	1.250	1.200	200	250	870	230
Jugoslavija: civilni radnici	—	48	108,8	200	200	133	95	—
ratni zarobljenici	—	—	180	165	149	—	200	—
Hrvatska: civilni radnici	—	—	—	—	—	—	70	—
Srbija: civilni radnici	—	—	—	—	—	—	20	15
Grička: civilni radnici	—	0,5	—	8	34	34	2.165	2.041
SSSR: civilni radnici	—	10	—	—	1.200	1.500	1.000	600
ratni zarobljenici	—	—	—	300	300	500	320	140
Čehoslovačka: civilni radnici	187	219	220,1	320	320	320	180	227
Italija: civilni radnici	90	132	271,7	300	350	350	350	—
ratni zarobljenici	—	—	—	—	—	—	—	—
Mađarska: civilni radnici	—	21	35	35	29	—	25	10
Bugarska: civilni radnici	—	8	14,6	15	15	15	35	2
Rumunjska: civilni radnici	—	4	—	—	4	4	6	5
Španjolska: civilni radnici	—	1,1	—	10	9	9	8	—
Švicarska: civilni radnici	—	17	—	20	18	18	18	—
Švedska: civilni radnici	—	189,9	—	—	1	1	0	—
Finjska: civilni radnici	—	0,2	—	2	1	1	0	—
Luksemburg: civilni radnici	—	—	—	—	—	—	—	—
Portugal: civilni radnici	—	0,1	—	—	—	—	—	—
Ukupno: civilni radnici	1.100	1.500	2.400	2.500	3.500	4.800	6.450	4.795
ratni zarobljenici	1.100	1.300	1.500	1.600	1.600	1.750	2.221	1.873
SVEUKUPNO:	2.200	2.800	3.900	4.100	5.100	6.550	8.671	6.668

Izvori: Tablica je sastavljena prema savezniškim procjenama, u koje su uključeni podaci njemačkih izvora. (International Labour Office, Studies and reports, Series O, Migration, No. 8, Montreal, 1943; *International labour review*, No. 4, Montreal, 1944).
 Od izvora posebno ističemo dokumentat br. 2.520 PS, predat na Nürnbergskom procesu prijepis kojeg se nalazi u Saveznom sekretariatu za vanjske poslove u Beogradu, a kojim američki ekonomski stručnjak E. L. Deuss daje statističke podatke o broju prisilne migracije što su je saveznici zatekli u Njemačkoj. Kako se Deussovi podaci i izvori iz kojih su ti podaci crpljeni, između ostalog, odnose i na migraciju radne snage iz Jugoslavije, prevođeno dio dokumenta koji sadrži izjavu spomenutog stručnjaka: »Ja, Edward L. Deuss, namješten u Administraciji za stranu ekonomiku u Washingtonu, kao ekonomski analitičar i stručnjak za probleme rada i populacije Njemačke za vrijeme rata, ovim potvrđujem da je broj stranih radnika zaposlenih u starom Reichu sastavljen na osnovi najboljeg raspoloživog njemačkog i savezničkog izvornog materijala...«
 Od spomenutih izvora navodim kao osobito značajne, Displaced Persons report br. 43, Combined displaced persons executive c/o G-5 Division USFET (30. rujna 1945), tabele napravljene za upotrebu Speerova ministarstva nadane među Speerovim dokumentima u logoru Krasberg Hassen-Nassaur, izvještaj Fritzau Sauckela Centralnom odboru za planiranje i Speerovom ministarstvu, (...).«

Napomena: Kritica umjesto broja znači da je broj stranih radnika ili ratnih zarobljenika nepoznat, odnosno da prisilna migracija u to vrijeme ne postoji.

Broj stranih radnika i ratnih zarobljenika, za koje se iz bilo kojih razloga ne zna državljanstvo, odnosno teritorijalno porijeklo, sadržan je u ukupnom broju svakog pojedinačnog datuma, odnosno stupca.

Okupacijom Danske, Norveške i Francuske (druga etapa) Njemačka se domogla velikih količina ratnog materijala, a prilike u prehrani stanovništva znatno su se poboljšale, najviše zahvaljujući bespoštednom iskorištavanju poljoprivrede okupirane Francuske. Osim što joj je izvlačila sva moguća materijalna dobra, Njemačka je Francusku, uz 2 milijuna⁹ ratnih zarobljenika, lišila i velikog broja kvalificirane radne snage. Uz to je kao posljedica poraza još oko 2 milijuna¹⁰ francuskih radnika izgubilo posao.

U vezi s navedenim napominjemo da njemačke vlasti u okupiranim zemljama nisu nezaposlenom stanovništvu pružale nikavu pomoć. Tako je nacistički režim, čak i bez direktne upotrebe sile, indirektnim pritiskom primorao nezaposlenu radnu snagu tih zemalja da emigrira i potraži posao u Njemačkoj kako bi na neki način preživjela.

Vojni uspjesi u jugoistočnoj Evropi (treća etapa) ponovno su omogućili nacističkoj Njemačkoj korištenje velike mase radne snage. Međutim, očekivani migracijski val, veličinom i intenzitetom, dobroano zaostaje za onim što ga bilježi prethodna etapa. Naime, od primirja s Francuskom pa do napada na SSSR, Njemačka je imala tolike rezerve radne snage (vidi tabelarni prilog), da bi daljnji priljev sigurno poremetio privrednu ravnotežu. Zbog toga prisilna imigracija radne snage gotovo sasvim prestaje, a prema njemačkim podacima viškovi se čak šalju kućama.¹¹

Rat sa Sovjetskim Savezom (četvrta etapa) zbog opće mobilizacije, ponovno otvara velike praznine u redovima aktivnog stanovništva Njemačke, a deportacije i uvoz, odnosno prisilne migracije strane radne snage nastavljaju se u još većem opsegu i još brže. Kvalificirana radna snaga iz okupiranih zemalja zapadne Evrope pretežno radi u industriji, a agrarno stanovništvo istočnih i jugoistočnih evropskih prostora uposlano je u poljoprivredi ili kao fizički radnici u industriji.

Zbog rata sa Sovjetskim Savezom nacistička Njemačka povećava ne samo broj stranih radnika nego, u skladu s Hitlerovim govorom od 4. srpnja 1941. pristupa širokoj mobilizaciji žena, koje upošljava mahom u lakoj industriji.¹² Spomenutim mjerama ukupni broj uposlene ženske radne snage do kraja 1942. porastao je za više od 1,5 milijuna¹³ i dosegao imponantnu brojku od 9,7 milijuna radnica.¹⁴ Međutim, unatoč svim poduzetim mjerama, ženska radna snaga ni izdaleka nije mogla nadomjestiti (posebno ne u industriji) manjak aktivnog stanovništva nastao rastućim mjerama vojne mobilizacije. Nijemci u tom času sklapaju ugovore o isporuci radne snage sa satelitskim državama, pri čemu Reich određuje veličinu isporuke svake pojedine zemlje. Tim se mjerama masa civilne radne snage u Njemačkoj povećava od 1,5 milijuna (travanj 1941) na 2,140 milijuna ljudi (rujan 1941), dakle za 150%.¹⁵ Međutim, sukob sa Sovjetskim Savezom naprosto guta ljude i ratni materijal Trećeg Reicha, drastično smanjujući njegove vojne efekte i ratni potencijal, a Njemačka, da bi to nadoknadila, istovremeno vrši ekonomski pritisak na okupiranu Evropu, pooštavajući i proširujući mobilizacijske mjere. U tom kontekstu nacistički režim nastavlja prisilnu imigraciju strane radne snage. Te su mjere išle čak tako daleko da u proljeće 1942. godine na poljoprivrednim sezonskim radovima rade žene, djeca školskog uzrasta pa čak i tuberkulozni bolesnici.¹⁶

⁸ E. M. Kullischer: op. cit., str. 1.

⁹ E. M. Kullischer: op. cit., str. 17.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Deutsche Allgemeine Zeitung, 14. rujna 1942.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Reichsarbeitsblatt, 13. prosinca 1942.

¹⁵ Der Vierjahresplan, br. 1, 1942.

¹⁶ Prema podacima publikacije »ILO« br. 8, Montreal, 1943. god.

Do kraja 1942. oko 17% svih industrijskih radnika Njemačke čine prisilno dovedeni stranci. Postotak stranih radnika uposlenih u industriji raste paralelno s intenzitetom vojne mobilizacije da bi početkom 1944, prema tabelarnom prilogu, činio više od 25% ukupnog broja industrijskih radnika Njemačke. Dakle, svaki četvrti industrijski radnik Njemačke mahom je bio prisilno dovedeni stranac. Međutim, postotak uposlene strane radne snage u poljoprivredi bio je daleko veći, jer je pretežni dio prisilne migracije s okupiranog dijela Evrope činilo agrarno stanovništvo. Osim toga, i najveći dio ratnih zarobljenika uposlen je na sezonskim poljoprivrednim i javnim radovima.

S druge strane, još 1942, kada su rezerve njemačke radne snage bile prilične, osjećao se manjak u visokokvalificiranoj radnoj snazi. Njemačke armije, istina, tokom 1942. zarobljavaju veliki broj sovjetskih građana, ali je među njima vrlo malo visokokvalificiranih radnika. Naime, u to vrijeme, najveći dio industrije Sovjetskog Saveza već se nalazio u Sibiru. Zbog toga je nacistički režim prisiljen da na radna mjesta predviđena za visokokvalificirane radnike ubacuje nekvalificirane strance, unatoč protivljenju većeg dijela odgovornih njemačkih stručnjaka.¹⁷ Povećanje strane radne snage poznatim mjerama nacističke ekonomske politike predstavlja jedan od najvažnijih činilaca u proširenju njemačkog ratnog napora. Prema izvještaju »New York Timesa« od 19. siječnja 1942, Berlin je kozmopolitski grad, a u nekim njegovim dijelovima čini se kao da su Nijemci u manjini..

Prve tri godine iscrpljujućeg rata utjecale su na opći pad razine radne snage Njemačke. Satelitske zemlje više nisu kadre odvojiti ono malo preostale kvalificirane industrijske radne snage, a vlastite njemačke rezerve gotovo više i ne postoje. Nacistički režim u to vrijeme i sam priznaje da se rezerve radne snage sporo povećavaju prema potrebama privrede zbog teškoća u prehrani, stanovanju, prometu kao i zbog općenite nestašice kvalificirane radne snage u okupiranoj Evropi.¹⁸ Međutim, unatoč svemu, prisilni import strane radne snage u Njemačku ne prestaje. Zbog opisanog stanja nacistički režim raznim dekretima propisuje drastične mjere za pronalaženje gotovo posljednjih rezervi radne snage u zemlji i okupiranim teritorijima Evrope. U vezi s navedenim stanjem di Fritz Sauchel, kao najodgovornija osoba za pitanje rada i radne snage, u govoru održanom siječnja 1943, pored ostalog kaže: »Pravo je pobjednika da koristi svu radnu snagu koja je potrebna za naše vlastito održanje (...)«.¹⁹ Hitler, u govoru održanom 24. veljače 1943, govoreći o istoj problematici naglašava: »Nećemo se nećkati ni jedne jedine sekunde da zahtijevamo od država koje su odgovorne za ovaj rat da daju svoj udio u fatalnoj borbi (...) I dalje: »Mi nećemo imati skrupula u pogledu života stranaca u vrijeme kada se od naših vlastitih života očekuju tako teške žrtve.«²⁰

Dovoljna su, čini se, i ova dva citata da se shvati koncepcija i odnos nacističkog režima prema radnoj snazi Evrope. S druge strane, riječi Sauchela i Hitlera neprikryveno govore o položaju u kojem se našla njemačka privreda početkom 1943.

U Njemačkoj je s pomoću navedenih metoda tijekom rata bilo uposleno 8,6 milijuna osoba (6,4 milijuna civilnih radnika i 2,2 milijuna ratnih zarobljenika), kako to slijedi iz priloženog tabelarnog prikaza. Procjena je aproksimativni maksimum za čitavo ratno razdoblje, a dobivena je siječnja 1944. Broj uposlenih stranih radnika u Njemačkoj, prema tome, vrlo je visok, i svojim maksimumom

¹⁷ Der Deutsche Volkswirt, 17. srpnja 1942.

¹⁸ Der Deutsche Volkswirt, 20. studenog 1942.

¹⁹ Deutsche Zeitung in den Nederlanden, 21. siječnja 1943.

²⁰ »ILO«, br. 8, Montreal, 1943, str. 1—2.

premašuje npr. ukupno stanovništvo Mađarske tog vremena, a u odnosu na broj vlastitih stanovnika čini oko 14% cjelokupne njezine populacije.²¹ Prema navedenom broju aktivnog stanovništva, strana radna snaga, uključujući i ratne zarobljenike, činila je čak 35% ukupno uposlenog stanovništva Trećeg Reicha.²²

Nacistička Njemačka i radna snaga Jugoslavije

U odnosu na Jugoslaviju, posebno u pogledu pojedinih njezinih dijelova (teritorija), u vezi s pitanjem izvlačenja radne snage, Njemačka uz pomoć kvislinških režima primjenjuje uglavnom iste i u praksi provjerene ekonomsko-političke mjere, prilagođene specifičnim jugoslavenskim prilikama. Tako je npr., poslije političkog i vojnog sloma bivše Jugoslavije, jedna od prvih mjera nacističke politike, koju na teritoriju tzv. NDH pored okupatora provodi i kvislinška ustaška vlada, bila odvođenje naše radne snage na rad u Njemačku. Poznatim metodama direktnog ili indirektnog pritiska već u svibnju 1941. kvislinške ustaške vlasti počinju po naređenju Nijemaca regrutaciju i šalju radnike iz Hrvatske na rad u Njemačku. U tom smislu, odmah po osnutku NDH, dolazi do »Hrvatsko-njemačkog utanačenja o hrvatskim radnicima«.²³ Nametnuti ugovor²⁴ čini stvarnu podlogu za praktičnu primjenu jedne od prokušanih mjera nacističke ekonomske politike na prostoru tzv. NDH. Dovoljno je tek letimično pročitati sadržaj »utanačenja« da se vidi kako kvislinške vlasti pravnim putem legaliziraju jedan od najgrubljih oblika ekonomske eksploatacije. Iz točke IV navedenog sporazuma vidi se kako ustaška vlast želi ugoditi njemačkim snagama u NDH, pored ostalog i tako što će »utjecati svim raspoloživim sredstvima«²⁵ na našu radnu snagu radi izvršavanja svih onih zadataka koji će Treći Reich pred njih postaviti. Dosljedno »Hrvatsko-njemačkom zapisniku o zaposlenju hrvatskih radnika na području Njemačkog Reicha«,²⁶ stavom 1, točke II, ustaška vlast predlaže da će odmah poslati 54.000 kvalificiranih radnika na rad u Njemačku. Međutim, do kraja 1941. broj radnika prisiljen kvislinškim ustaškim vlastima na migraciju znatno je premašio spomenutu brojku. Prema službenim podacima, u Njemačkoj se tada nalazilo na radu 80.000 radnika iz Hrvatske.²⁷ Prema tome, nacističkom režimu nije bilo dovoljno što su ustaške vlasti poznatim mjerama direktnog i indirektnog pritiska izvozile radnu snagu Hrvatske, nego mimo ugovora odvlači aktivno stanovništvo na rad u Njemačku.

Prema dokumentaciji Odjela za državnu iseljeničku službu, od svibnja 1941. do veljače 1945. s teritorija NDH na radu u Njemačkoj nalazi se bilzu 242.000 radnika. Od toga 35.000 otpada na ratne zarobljenike,²⁸ mahom srpske narodnosti, jer su ostali, izuzev Jevreja, po završetku rata uglavnom pušteni iz zarobljeništa.

Broj od 242.000 osoba na radu u Njemačkoj čini najpribližniju ocjenu i sigurno je blizu realnome. Svi ostali izvori određuju broj radne snage u Njemačkoj

²¹ 58.846.000 stanovnika, prema popisu iz 1939 (Pomorska enciklopedija, tom 5, str. 551).

²² Reichsarbeitsblatt, 25. kolovoza 1940, str. 405.

²³ Sklopljen 8. svibnja 1941 (Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941. god.«, str. 1—3).

²⁴ Sklopljen je, naime, na izričito traženje Nijemaca.

²⁵ Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941. god.«, str. 1.

²⁶ Od 8. svibnja 1941 (Ministarstvo vanjskih poslova NDH: »Međunarodni ugovori 1941. god.«, str. 9—13).

²⁷ Prema podacima Fonda Matice iseljenika Hrvatske (Arhiv Matice iseljenika Hrvatske).

²⁸ Prema izvještaju Odjela za državnu iseljeničku službu od 18. siječnja 1944.

s bivšeg teritorija NDH ispod navedene procjene. Nacistički izvori daju broj od 200.000 osoba s područja NDH zaposlenih u Njemačkoj, što je očito ispod stvarnog stanja.²⁹ Znajući da Njemačka plaća minimalnu naknadu kvislinškoj ustaškoj vladi za svakog angažiranog radnika i da želi prikriti stvarni broj uposlenih stranih radnika, ovakvo izvrstanje činjenica nimalo ne začuđuje.

Saveznički izvori također računaju sa stalnim prosjekom od oko 200.000 radnika iz NDH na radu u Njemačkoj.³⁰

Na teritoriju NDH prema proračunu za 1941. ima ukupno oko 6 milijuna i 570.000 stanovnika.³¹ Kako je procjenom dobiveni broj osoba iz NDH na radu u Njemačkoj 242.000, to znači da je nacističkim ekonomsko-političkim mjerama, s pomoću kvislinškog režima u Reich odvučeno oko 3,7% cjelokupnog stanovništva ili 7,4% od ukupnog broja uposlenog stanovništva.³²

Nijemci su tijekom drugoga svjetskog rata s teritorija Jugoslavije, uz pomoć kvislinških režima, odveli na rad u Treći Reich ukupno 545.890 prisilnih migranata ili oko 3,4% ukupnog stanovništva bivše države, i to:

- iz NDH 206.988 civilnih radnika i 35.000 ratnih zarobljenika, ili ukupno 241.988 osoba,
- iz Slovenije, mahom deportacijom, 34.000 osoba,³³
- iz Srbije 70.000 civilnih radnika³⁴ i oko 200.000 ratnih zarobljenika³⁵, ili ukupno 270.000 osoba.

Prema tome, teritorij NDH sudjeluje u ukupnoj prisilnoj migraciji radne snage sa otprilike 44%, Srbija sa oko 50% i Slovenija sa blizu 6%. Uzevši u obzir broj stanovnika navedenih teritorija, na prvom mjestu jest Srbija sa 4,4% od ukupnog stanovništva, slijedi NDH sa 3,4% i Slovenija sa 2,8%.

Broj od 545.890³⁶ prisilnih migranata s teritorija Jugoslavije na radu u Njemačkoj nije malen ni u evropskim razmjerima, jer je, prema maksimumu od 8.600.000 migranata iz evropskih zemalja na radu u Njemačkoj izražen sa 6,2% njegove vrijednosti. Spomenutim udjelom jugoslavenska prisilna migracija zauzima iznimno visoko peto mjesto među evropskom radnom snagom uposlenom u Njemačkoj tijekom drugoga svjetskog rata (tablica 2).

Upoređujući broj uvezene radne snage svake pojedine zemlje prema broju vlastitog stanovništva, teritorij Jugoslavije, sa svojih 6,2% prisilnih migranata, zacijelo bi bio mnogo bliže vrhu evropske »rang tabele importa«.³⁷

Ukupan broj migranata s teritorija Jugoslavije, prisilno upućen od okupatora (Njemačke, Italije, Bugarske, Mađarske) i kvislinških režima tijekom rata na rad u Njemačku i Italiju bio je, međutim, znatno veći od spomenutih 545.890 osoba. Prema prilogu (tablica 3) on je iznosio gotovo 748.000 mahom prisilno mobiliziranih seljaka i radnika.

²⁹ Deutsche allgemeine Zeitung, 21. listopada 1943.

³⁰ International labour review, br. 4, Montreal, 1944, str. 469.

³¹ Zemljopis NDH, Zagreb, 1941, str. 99.

³² Od apsolutnog broja ili cjelokupnog stanovništva, prema citiranoj procjeni blizu 50% otpada na aktivno stanovništvo.

³³ Prema proračunu Jugoslavija je 31. prosinca 1941. imala 16.001.639 stanovnika (B. Kesic: »Vitalna statistika«, Zagreb, 1957, str. 71).

³⁴ Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: »Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda«, Beograd, 1947, str. 121.

³⁵ Deutsche Stimme, München, 20. veljače 1943.

³⁶ »ILO«, br. 8, Montreal, 1943. i International labour review, br. 4, Montreal, 1944.

³⁷ Spomenutu usporedbu teško je učiniti, pored ostalog, već i zbog vremenski neujednačenih popisa stanovništva evropskih država.

Tablica 2.

Udio evropskih zemalja u ukupnom broju strane radne snage zaposlene u Njemačkoj, tijekom drugoga svjetskog rata

Zemlja	%
1. SSSR	35,1
2. Francuska	17,9
3. Poljska	17,0
4. Italija	6,6
5. Jugoslavija Srbija	3,1
NDH	2,7
Slovenija	0,4
Ukupno Jugoslavija	6,2
6. Belgija	5,8
7. Nizozemska	4,0
8. Čehoslovačka	4,0
9. Švedska	2,2
10. Ostale zemlje	1,2
Ukupno	100,0

Tablica 3.

Teritorijalno porijeklo jugoslavenske radne snage u Njemačkoj i Italiji tijekom drugoga svjetskog rata

Teritorij	Ratni zarobljenici		Civilni radnici		Deportirani		UKUPNO
	Njemačka	Italija	Njemačka	Italija	Njemačka	Italija	
NDH	35.000	—	306.988	—	—	57.000	298.988
Slovenija	—	—	—	—	34.000	60.000	94.000
Srbija	200.000	65.000	70.000	—	—	—	335.000
Crna Gora	—	—	—	—	—	20.000	20.000
Ukupno:	235.000	65.000	276.988	—	34.000	137.000	747.988

Izvori: «ILO», Montreal, 1943, br. 8.,

Izveštaj Internacionalnog ureda za rad, Montreal, 1943, br. 9.,

Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd, 1947, str. 121.

Saopštenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd, 1946, str. 92—101.

Prema tabelarnom prilogu, u odnosu na ukupnu veličinu od 747.988 prisilno uposlenih migranata s teritorija Jugoslavije u Njemačkoj i Italiji, na Srbiju otpada nešto više od 44,5%, slijedi NDH sa oko 39,9%, pa Slovenija sa 12,6% itd. U odnosu na broj stanovnika navedenih područja, prva je Slovenija sa 7,7%, slijedi Srbija sa nešto više od 7%, zatim NDH s utvrđenih 4,6%.

³⁸ B. Besić: «Vitalna statistika», Zagreb, 1957, str. 71.

Jugoslavija je 31. 12. 1941. imala 16.001.639 stanovnika.³⁸ S obzirom na spomenuti broj od okupatora i kvistinskih režima regrutirane radne snage, Jugoslavija je izgubila oko 4,7% ukupnog stanovništva, što je i na tom planu svrstava među ratom najteže pogođene države Evrope.

Poznata je činjenica da se Njemačka s vlastitim ekonomskim kapacitetom nije mogla upustiti u dugotrajan rat svjetskih razmjera. Stoga je pred njegov početak, pored ostalog, razradila sistem totalne ekonomske eksploatacije, koji je u toku rata, prema prije utvrđenom planu, provodila u djelo. U okviru tog sistema, pored direktne ili indirektno pljačke materijalnih dobara i pored političkoga, socijalnog, kulturnog, pa čak i biološkog uništenja pojedinih naroda okupirane Evrope, nacistički režim lišava te teritorije ponajprije kvalificirane, a zatim i nekvalificirane radne snage. Ovakvom je mjerom nacistička Njemačka stekla dvostruku korist jer je, s jedne strane, radna snaga okupiranih teritorija bila nadomjestak za njemačku radnu snagu, koje je bilo sve manje zbog rastuće ratne mobilizacije i pojačanog pritiska saveznika na frontovima, dok je, s druge strane, ostvarivala na unaprijed određenim, uglavnom slavenskim prostorima (pojedini dijelovi Sovjetskog Saveza, Poljske, Jugoslavije, itd.), planiranu depopulaciju radi germanizacije putem imigracije vlastitog stanovništva. Takvi su planovi obrađeni npr. u knjizi dra H. Iblera: »Južna granica Reicha u Štajreskoj« (Njemački institut za Jugoistok, Graz, 16. VII, 1940), u kojoj autor, prema Hitlerovu govoru održanom u Münchenu 25. II 1940. razrađuje njegov plan o depopulaciji slovenskih prostora, nasilnoj germanizaciji i imigraciji njemačkog stanovništva u Sloveniju.³⁹

NAZI GERMANY AND THE MANPOWER OF EUROPE (A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF LABOUR MIGRATION IN THE 1940—1945 PERIOD)

SUMMARY

The fact that Germany could not enter a long-term world war having at its disposal but its own economic potentialities, has already been known. For this reason it also worked out in detail a system of general economic exploitation, which it realized according to the previously fixed plans. Within the framework of this system, besides direct or indirect pillage of material goods, as also besides political, social, cultural and biological devastations among peoples of the occupied Europe, the Nazis, according to their economic policy, deprived these territories first of the qualified and then of the unskilled manpower. By such measures, the Nazi regime gained double profits because the manpower of the occupied territories represented on the one hand a substitute for its own manpower, the number of which decreased owing to the ever growing demands for war mobilisations, and the intensified pressure of the allied forces on all fronts, while on the other hand the Nazi Germany also realized a planned depopulation in predetermined areas, aiming to Germanize the occupied countries by immigration of the German people.

A great need for native population in Germany, determined by the course of the war, was at the same time a regulator of a larger or smaller influx of manpower from Europe to the Reich.

By such method, there were employed in Germany during the war years 8,600,000 people (6,400,000 civilians and 2,200,000 prisoners of war). This estimate represents an

³⁹ Više o tome usp. B. Banović: »Izvoz radne snage i deportacije stanovništva s teritorija NDH u toku drugog svjetskog rata«, *Putovi revolucije*, broj 1—2, Zagreb, 1963.

approximate maximum for the whole war period, and was obtained on the basis of evaluations by the allies and from German sources, made in January 1944. That means that the number of labour employed in Germany was very high and exceeded the total population of Hungary at that time. In respect to the number of inhabitants of Germany it amounted to 14% of the entire population. Compared to the number of active population, the manpower from abroad, including prisoners of war, makes 35% of all the employed in the Reich.

As for Yugoslavia, and the draining of manpower from it, Germany and their occupational forces, namely, their Quisling regimes, applied more or less the same methods and economic and political measures adapted to specific circumstances in Yugoslavia.

In the course of World War II the Germans brought 545,890 (3,4% of the entire population). Thus the area of the Independent State of Croatia participated in the exportation of manpower from Yugoslavia with 44%, Serbia with 50%, and Slovenia with 6%. Taking into account the number of inhabitants of Yugoslav territories, Serbia was the first with 4,4% of the total population, Independent State of Croatia the second with 3,4%, Slovenia the third with 2,8%, and so on.

That means that exportation of inhabitants was one of the very important elements by which the occupiers, aided by their Quisling regimes, performed economic exploitation and biological devastation of the Yugoslav peoples.